

Slavomil C. Daněk a tradiční proces: Několik metodologických úvah

Filip Čapek

Summary: Slavomil C. Daněk and Traditioning Process: Some Methodological Remarks. The term 'traditioning process' has in Czech Old Testament scholarship from its very beginnings specific referential value which is connected especially with the name of Slavomil Ctibor Daněk (1885–1946) who was the first teacher of the Old Testament at the Protestant Theological Faculty of Charles University in Prague. Concerning this 'process' Daněk was occupied primarily with 'original' religious data contained in biblical texts. To reach them requires, according to him, to read critically present 'canonical' texts against the chronological axis. As a result, astonishingly new insights about theological thought of Israel might be gained. Canonical process serves in Daněk's thinking in the first instance as a line connecting present biblical text with its religiously interesting remote past. Although not that inventive as his preceptor, Miloš Bič (1910–2004) pushed forward main bulk of Daněk's ideas. The same applies to Jan Heller (1925) who as compared with Daněk advocates that the result of the discussed process, i.e. the so-called 'final form' has its substantial theological importance which should be taken in biblical interpretation as a supreme hermeneutical variable. At the end of the study an opinion is expressed, that the pursued phenomenon of traditioning process ought to be studied in a wider – at least continental – context.

Uvedení

Se jménem českého starozákonníka Slavomila Daněka je spojena celá řada důrazů. Jedním, rozhodně ne zanedbatelným pro další vývoj domácí starozákonní scény, je důraz na *tradiční proces*. Co tento důraz a pojem znamená či může znamenat bude tématem následujícího příspěvku.

Různé definice tradičního procesu

Výměr či definice toho, co je to tradiční proces, je poměrně široký. Důsledkem jsou velmi rozmanité interpretační předpoklady každé z definic. Zatímco někdo počítá s dlouhodobým procesem ustavování biblických tradic, jiný vidí sílu tohoto procesu až v jeho tzv. závěrečných fázích, když už se začalo víceméně mezi autory, redaktory a tradenty tušit, že zatím

pohyblivý, ‚horký‘ text pomalu začíná tuhnout, ‚ochládávat‘ a stávat se tím, co lze nazvat kánonem, závěrečnou redakcí nebo definitivně fixovaným a závazným textem.

Podívejme se, jak se na tento proces dívají někteří starozákonní badatelé a co si také od tohoto procesu z hlediska interpretace Starého zákona slibují. Začneme u Slavomila Daňka, a to nejen proto, že se kvůli této osobnosti právě dnes scházíme, ale proto, abychom jeho pojetí tradičního procesu pochopili – jde-li to – na pozadí dění v české starozákonní vědě i s důsledky, které Daněk svým pojetím tohoto procesu uvedl do pohybu.

Slavomil Ctibor Daněk (1885–1946)

Jak se dívá na tradiční proces náš jubilant? Snad nejnámější a často citované místo na toto téma nacházíme v jeho enigmatické studii *Gedalja*. V té se nejprve konstatuje cíl exegeze, jímž je nalezení náboženského podkladu studované starozákonní látky. Naopak exegezi, která by se zajímala o ‚jiné kontexty‘, jako například o kontext politický, sociální, kulturní či etický považuje Daněk za nepřislušnou, předčasnou či scestnou.¹ Exegeze, o níž Daňkovi jde, se zabírá „náboženským bytem Starého zákona“.² K náboženskému podkladu starozákonních látek nás má dovést právě sledování tradičního procesu. A teď již slibovaný *locus classicus*:

„Sz látky prošly dlouhým a složitým processem tradičním, jímž náboženský jejich kolorit byl dotčen, ne-li odbarven. Proto jest nezbytno *přezkoušeti je terminologicky* v úvaze, že genuinně náboženský význam určitých názvů zapadl nebo někdejší náboženská jejich příslušnost se obměnila, ač-li nebyly vědomě přeznačeny. Zvýšenou pozornost jest věnovati rysům, jež (po pravidle) drasticky nebo kuriosně vynikají a v *surdetailech* látky zabíhají vždy do perifernosti naprosto neúměrné ostatní sporé struktuře – příznak, že to jsou po většině alterované stopy podle všeho náboženských kdysi point.“³

Co z uvedené teze pro pojetí tradičního procesu vyplývá? Jednak – jakoby pod čarou – je dobré tuto tezi dějinně lokalizovat. Víceméně jde o tvrzení kongruentní se školou dějin náboženství (něm. *Religionsgeschichtliche Schule*) a které do období působení této školy nakonec i časo-

¹ Viz SLAVOMIL C. DANĚK, *Gedalja*, in Sborník k prvnímu desetiletí Husovy fakulty: 1919/20–1928/29, Praha: nákladem státním, 1930, s. 51–98. Též in SLAVOMIL C. DANĚK, *Vybrané studie*, Praha: Kalich, 1977, s. 30.

² S. C. DANĚK, *Gedalja*, s. 53.

³ S. C. DANĚK, *Gedalja*, s. 52–53.

vě spadá. Co konkrétně Daněk při svém výkladu sleduje? Na co z toho, co utváří tradiční proces, se soustřeďuje? A co jeho vlastní výklad předpokládá? Uvedu několik bodů:

- Tradiční proces se podle Daňka dává do pohybu ve chvíli, kdy je určitý text „ustálen jakožto text recipovaný, přejatý“.⁴ To je základní a celkem logický předpoklad.
- Více než na látky a jejich literární strukturu či celky je u Daňka důraz kladen na detaily, terminologii, jednotlivá slova. Zvláště jména s jejich etymologickou víceznačností tradiční proces záměrně předává jako tajné šifry, jež musí dobrý theolog a exeget i s jejich náboženským obsahem dekodovat.
- Sémantické proměny podle Daňka probíhají již na úrovni dělení konzonantního textu, popřípadě souvisejí s vokalizací.⁵ Tradiční proces má dlouhé, a *rekonstruovatelné* dějiny. Tyto dějiny jsou především dějinami textu⁶ v jeho proměnlivosti.
- Důležité je původní religionistické datum, tj. co určitý výraz znamenal původně. Další dějiny tohoto výrazu můžou, ale i nemusí být dějinami jeho proměňování, vyprazdňování, resignifikace apod.
- Tradiční proces je Daňkem čten proti proudu času; je třeba objevit původní náboženské obsahy. Jsme svědky archeologie textu...
- Jakkoli je středem zájmu znovuožilý a svou původní „barvu“ mající náboženský kontext té které biblické látky, tento zájem se neobejde bez stávajícího tvaru Hebrejské Bible.

⁴ SLAVOMIL C. DANĚK, Literárně-kritický úvod do Starého Zákona: Přednášky na Husově evang. bohosl. fakultě 1929/30, Praha: rozmnožený strojopis, 1930, část 1.

⁵ K tomu srov. PAVEL FILIPI, Pozvání k naději: Kapitoly o homiletické hermeneutice a exegezi, Praha: Kalich, 2006, s. 55–56.

⁶ Srov. JOSEF B. SOUČEK, Slavomil Daněk: Pokus o rozbor jeho theologického díla, *Theologia evangelica* 3 (1950), zde zvláště s. 73: „Základní smysl Daňkových vědeckých thesů bychom mohli shrnout asi takto: ve Starém zákonu nemáme na prvním místě – anebo snad vůbec – hledat dějiny Israele ani dějiny literárních celků a jejich pramenů, nýbrž dějiny textu, dějiny pojmů a představ a nade vše dějiny oné kontinuitní a při vsí vnější ‚kvantitní‘, proměnlivosti ‚kvalitně‘ tak konstantní, jakoby cílevědomé tradice, již bylo plněno posláním syntheses náboženství starého předního Východu.“

Miloš Bič (1910–2004)

Pro Biče bylo Daňkovo dílo normou, jíž poměřoval ostatní dění ve starozákonní vědě. Byl to Daněk, kdo podle Biče „daleko předstihl svou dobu a položil základy k práci dalších pokolení /a kdo/ sám promarnil mnoho sil i času polemikou s tou vědou, která se stala málem hrobačkou Starého zákona“.⁷ Pokud se však dělo v této vědě něco dobrého, byl to podle Biče právě Daněk, kdo totéž traktoval když ne ve stejnou dobu (tak např. tzv. uppsalská škola) tak již o generaci dříve (tak např. von Rad). Pokud tatáž věda přicházela s problematickými tezemi, byl to tentýž Daněk, kdo se takovémuto trendu postavil (např. literární kritika 19. století a zde zvl. Julius Wellhausen). Bič je, co se pojetí tradičního procesu týče, věrným Daňkovým žákem a snad i proto nic zásadně nového – alespoň podle mého zběžného zkoumání – k otázce tohoto procesu nepřináší.⁸ I jeho představa o důležitosti interpretačního pohybu „za“ svrchní vrstvu tradičního procesu k jeho jednotlivým detailům, v nichž se zračí genuijní, původní – dalším procesem tradování zastřené i nezastřené – náboženské obsahy, je s Daňkovou vizí téhož takřka totožná. Za určitou Bičovu korekturu Daňka lze nicméně považovat jeho větší obezřetnost k možnosti rekonstrukce tradičního procesu v jeho prapůvodních stádiích. Bič je zde ostrážitější a klade si otázku „zde je vůbec realistické počítat s postižením tohoto procesu v jednotlivostech“.⁹ Tím nás upozorňuje na problematičnost veškerého mluvení o tradičním procesu, pokud k němu nepřístupí rozpoznání, že každý předliterární i literární fenomén – třeba i náboženský – je možné nebo dokonce nezbytné a žádoucí zkoumat z hlediska širších dějin, tedy z hlediska toho, co sám Daněk jakoby vyloučil ze hry.

Jan Heller (1925)

Přiznaně a s hrdostí na Daňka navazuje i Jan Heller. Také on rozvíjí již zmíněnou tezi, že „starozákonní látky prošly dlouhým a složitým proce-

⁷ MILOŠ BIČ, Novější směry starozákonné vědy, Theologická příloha Křesťanské revue (1965), s. 100.

⁸ Dále srov. MILOŠ BIČ, Das Alte Testament und das Wort Gottes, in H. J. STOEBE et al. (ed.), Wort – Gebot – Glaube: Walter Eichrodt zum 80. Geburtstag, Zürich: Zwingli Verlag, 1970, s. 143–156.

⁹ MILOŠ BIČ, Slavomil Ctibor Daněk k 30. výročí úmrtí a nedožitému devadesátinám, in SLAVOMIL DANĚK, Vybrané studie, Praha: Kalich, 1977, s. 60.

¹⁰ S. C. DANĚK, Gedalja, s. 52.

sem tradičním...“¹⁰ a proto je nezbytné tyto látky terminologicky přezkoumat, aby jednak vynikl jejich původní náboženský význam, jednak aby se i ukázalo jejich vědomé přeznačení. Podle Hellera je to právě tento tradiční proces, co tvoří „nejzávažnější přínosné jádro pražské starozákonné školy“¹¹, které je on sám třetím generačním článkem. Z dlouholetého pedagogického působení Jana Hellera i jeho publikační činnosti je víc než zřejmé, že svému závazku navazovat právě na pojem tradiční proces dostal. V jeho kreativních, etymologizujících a mnohdy i pozoruhodně poetických meditacích nad hebrejskými jmény a slovy s jejich více či méně doložitelnou ‚původní‘ religionistickou lokalizací je vyslyšena Daňkova prosba, aby se studovaly ony ‚surdetaily‘ a terminologie. Navíc, a to je důležité, Heller své vlastní uvažování ústrojněji než Daněk a navěskrz nepolemicky zakreslil do evropské mapy starozákonního bádání. Pomyslnými vlaječkami, které značí místa, kde Heller našel své spojení, jsou bašta historické kritiky Marburk¹² (respektive Bonn) a tam Werner H. Schmidt, Heidelberg a zde zejména G. von Rad a Amsterdam se jmény K. Deurloo a další.¹³ Za důležité dotažení Daňka a Biče považují Hellerovu snahu prokázat, že Daněk neuvažoval ahistoricky, nýbrž že se vymezoval vůči takovému pojetí historické rekonstrukce, která zastírá kerygmaticky orientovanou výpověď a dává naopak přednost historii. Zda jde o dva neslučitelné protiklady a zda tomu tak ve starším německém starozákonním bádání například již ve 20. a 30. letech 20. století bylo, ponechávám z časových důvodů stranou.¹⁴

¹¹ JAN HELLER, Výročí Slavomila Daňka, *Křesťanská revue* 52 (1985), s. 232–3.

¹² Zde viz např. badatele, jakými jsou Otto Kaiser nebo Aaron Schart.

¹³ K tomu viz vlastní Hellerovo prohlášení ve Výročí Slavomila Daňka, s. 237: „Jeho /tj. Bičův/ nástupce na fakultě J. Heller se snaží konfrontovat Daňkovy podněty se školou dějin podání, jak ji představuje M. Noth, G. v. Rad a jejich žáci až po W. H. Schmidta... Zbývá – a to je úkol pro budoucnost – konfrontovat Daňkovy podněty se školou amsterodamskou, představovanou jmény Miskotte, Breukelman, Deurloo atd.“ K témuž srov. JAN HELLER, *Bůh sestupující: Pokus o christologii Starého zákona*, Praha: Kalich, 1994, s. 51.

¹⁴ K tomuto tématickému okruhu viz RUDOLF KITTEL, *Die Zukunft der alttestamentlichen Wissenschaft*, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 39 (1921), s. 84–99. OTTO EISSFELDT, *Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte und atl. Theologie*, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 44 (1926), s. 1–12; WALTER EICHRODT, *Hat die alttestamentliche Theologie noch selbständige Bedeutung innerhalb der alttestamentlichen Wissenschaft*, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 47 (1929), s. 83–91.

Když tři myslí totéž, je to totéž?

Pokusme se nyní o jakýsi stručný souhled tří našich českých starozákonních badatelů vzhledem k tomu, *jak traktují* tradiční proces, a pak také vzhledem k tomu, *co od něho očekávají*:

- U *Daňka* je zájem soustředěn na minulé náboženské obsahy, zvl. na jména coby božstva, jež Izrael desakralizuje, a tím i fakticky na rovině náboženské konfrontace Izrael a ti druzí destruuje. Tradiční proces umožňuje plout proti proudu času ke genuijním náboženským obsahům; je nabídkou, jak se dostat až k samým počátkům i jak rozlišovat mezi ‚kvalitami‘ a ‚kvantitami‘ staroorientálních textů. Nástrojem k poznání tohoto procesu je důkladná jazyková analýza.
- *Bič* je rovněž nakloněn představě rekonstrukce původních náboženských obsahů, nejde však tak daleko jako Daněk. I on staví na důkladné jazykové analýze, která ho dovádí – stejně jako jeho učitele - k náboženských realitám více či méně patrným ve stávající podobě starozákonních textů.¹⁵
- Poslední ze sledovaných badatelů, *Heller*, se soustřeďuje jak na možnost pohledu zpět, k prvopočátkům, které lze analyzovat pomocí citlivě užitých historické kritiky, tak i na možnost, že hlavní theologické důrazy zaznívají i z celkové struktury kánonu,¹⁶ který je co do petrifikovaného textu poslední fází tradičního procesu a který je – jako takový – normativní.

Co je to tedy *tradiční proces*? Představme si jej jako dlouhý vlak vyjíždějící ze zatáčky, navíc v ranním šeru a v poměrně husté mlze. Daněk je kdesi za zatáčkou a s lingvistickou urputností a imaginací jemu vlastní odhaluje, jak to bylo, tehdy za úsvitu tohoto procesu. O něco blíže směrem k nám se o něco podobného snaží Bič. A Heller? Ten běhá po celé délce vlaku a prostředkuje mezi minulými a stávajícími významy textu.

Z uvedené stručné a nepochybně i určitým způsobem zjednodušující expozice vyplývá, že tradiční proces je především sběrný pojem pro různ-

¹⁵ Viz zvl. Bičovu disertaci *Haruspicium* ve Starém zákoně: disertační práce, Praha, 1936, kde dokládá, že Ámos byl podle původnější textové verze drobopravcem. K etymologii tohoto jména viz např. BRUCE E. WILLOUGHBY, *Amos, Book of*, in DAVID NOEL FREEDMAN (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* 1, New York et al.: Doubleday, s. 203–212.

¹⁶ Srov. JAN HELLER, *Pozdní sklizeň*, Praha: Advent – Orion, 2000, s. 61.

né více či méně spjité fenomény. Jednotícím prvkem všech tří badatelů je zájem o existenci tohoto pojmu *jako takového*. Jeho další prohloubení a zanesení na širší – nejen českou – mapu současného dění ve starozákonní vědě je žádoucí.¹⁷ Rozsah takového pojednání nepochybně vydá na jednu důkladnou monografii.¹⁸

¹⁷ K tomu srov. velmi podnětnou studii PĚTR MACEK, *The Prague School of the Old Testament Research and the Canonical Approach to the Scripture – A Preliminary Comparison*, *Communio Viatorum* 30 (1987), s. 89–97.

¹⁸ Tento článek je výsledkem badatelské činnosti v rámci výzkumného záměru *Hermeneutika křesťanské, zvláště české protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy* (MSM 0021620802) uděleného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a vychází s jeho finanční podporou.